

Onze Taal

2/3

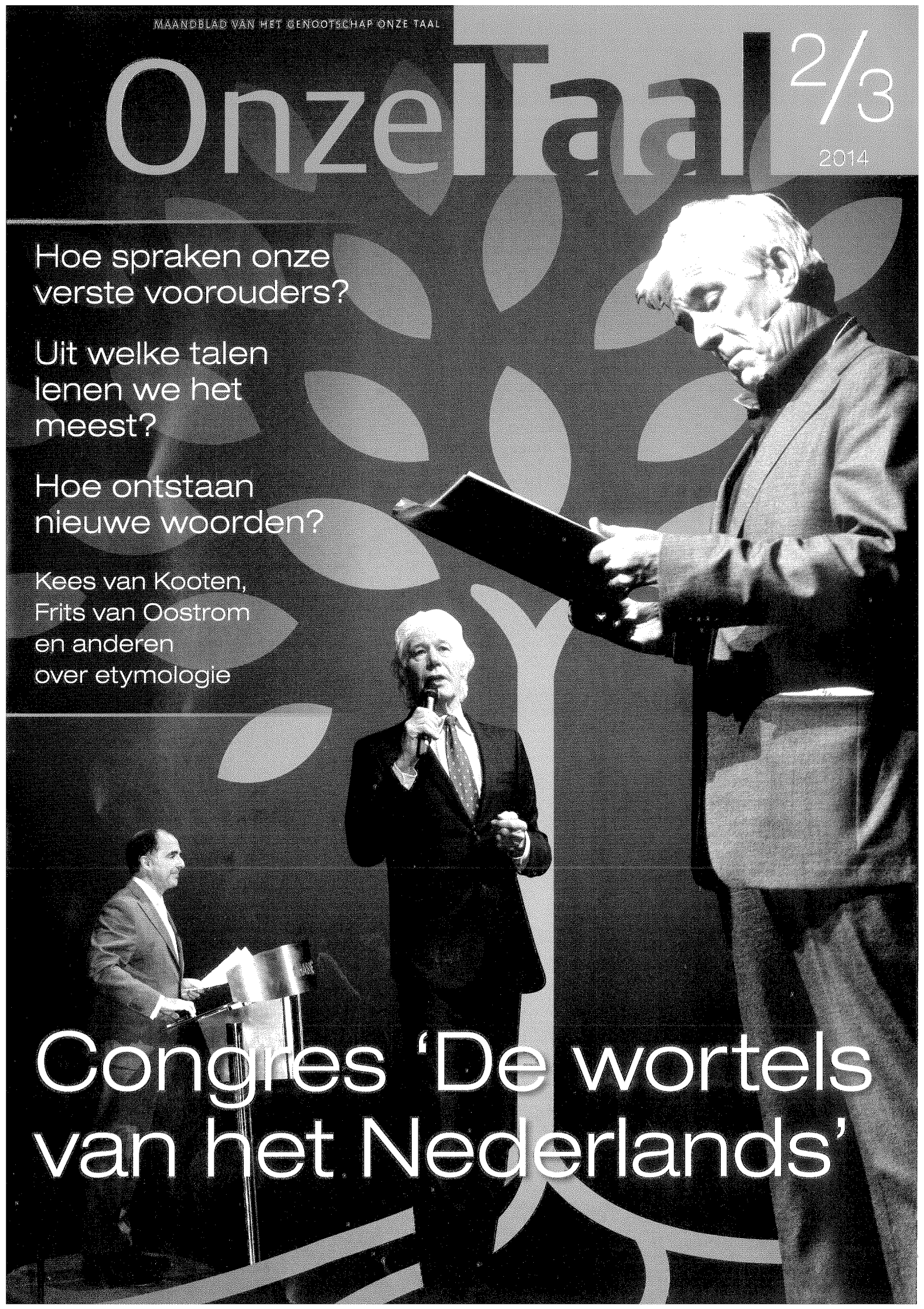
2014

Hoe spraken onze
verste voorouders?

Uit welke talen
lenen we het
meest?

Hoe ontstaan
nieuwe woorden?

Kees van Kooten,
Frits van Oostrom
en anderen
over etymologie



Congres 'De wortels
van het Nederlands'

De prehistorie van het Nederlands

De Europese taalfamilie gereconstrueerd

Hoe spraken onze aller-, allerverste voorouders? De vergelijkende taalwetenschap probeert die spannende vraag te beantwoorden. Inmiddels is het wetenschappers gelukt terug te blikken tot misschien wel 4500 voor Christus – dankzij de bijzondere rol van een oude taal: het Hittitisch.

ALWIN KLOEKHORST

DOCENT VERGELIJKENDE TAALWETENSCHAP
UNIVERSITEIT LEIDEN

Je hoeft geen taalkundige te zijn om te zien dat de Nederlandse zin 'Mijn broer drinkt water' erg veel lijkt op het Engelse 'My brother drinks water' en het Duitse 'Mein Bruder trinkt Wasser.' Maar om de vraag te beantwoorden waaróm dat zo is, moeten we ons wel wenden tot de taalkunde. Op het eerste gezicht lijkt het antwoord eenvoudig: deze drie talen zullen wel zo op elkaar lijken doordat ze burens van elkaar zijn, en door wederzijdse invloed in de loop der tijd steeds meer naar elkaar toe zijn gegroeid. Toch is dit niet het geval. Om dit te laten zien, moeten we naar oudere stadia van deze drie talen kijken.

Het jaar 1000

Wanneer we de zin 'Mijn broer drinkt water' vertalen in de varianten van deze talen zoals die gesproken werden rond het jaar 1000, krijgen we de volgende zinnen:

- Oudnederlands: 'Mīn brōdar drinked watar.' (Het streepje op de *i* en de *o* geeft aan dat het lange klinkers zijn.)
- Oudengels: 'Brōþer mīn drinkþ watar.' (De *þ* spreek je uit als de *th* in *this*.)
- Oudduits: 'Mīn pruodar trinchet wazzar.'

Als we deze zinnen met elkaar vergelijken, zien we dat, afgezien van een iets andere woordvolgorde in het Oudengels, deze drie zinnen nog weer meer op elkaar lijken dan hun moderne varianten al deden. Zo heeft bijvoorbeeld de Oudnederlandse vorm van het woord voor 'broer', *brōdar*, een *d* die overeenkomt met de *þ* in het Oudengelse *brōþer* en de *d* in het Oudduitse *pruodar*.



Alwin Kloekhorst: "Het Nederlands, Engels en Duits groeien juist steeds verder uit elkaar."

Ook is het woord voor *mijn* in alle drie de talen hetzelfde: *mīn*. Blijkbaar geldt dat hoe dieper we teruggaan in de tijd, hoe meer het Nederlands, Engels en Duits op elkaar gaan lijken. Andersom betekent dit echter: hoe dichter bij het heden, hoe minder ze op elkaar gaan lijken. Met andere woorden, het Nederlands, Engels en Duits zijn in de loop der tijd helemaal niet naar elkaar toe gegroeid, zoals vaak wordt gedacht, maar groeien juist steeds verder uit elkaar!

Maar wat nu als we nóg dieper terug in de tijd zouden gaan, naar de voorstadia van het Oudnederlands, Oudengels en Oudduits? Helaas zijn van die stadia geen teksten bekend. Toch kunnen we, op basis van de ontwikkeling van deze talen in de periode waarvan we wél teksten hebben, maar één conclusie trekken. Hoe verder we terug zouden gaan in de tijd, des te meer zouden de voorstadia van het Nederlands, Engels en Duits op elkaar gaan lijken. Zoveel zelfs dat ze op een gegeven moment niet meer van elkaar te onderscheiden zijn, en in feite één en dezelfde taal zijn geworden.

Dit is dan ook het enige juiste wetenschappelijke antwoord op de vraag waarom het Nederlands, Engels en Duits zoveel op elkaar lijken: omdat ze ooit één en dezelfde taal waren.

Oernederlands

Dit gemeenschappelijke voorstadium van het huidige Nederlands, Engels en Duits (en overigens ook van de andere Germaanse talen: Fries, Deens, Noors, Zweeds, IJslands) werd waarschijnlijk gesproken in de periode 500-250 v.Chr., in het gebied van het huidige Noord-Duitsland en Denemarken. Omdat toen het schrift nog niet in deze contreien doorgedrongen was, bestaan er geen geschreven bronnen van deze taal en kennen we haar naam niet. Toch weten we hoe ze geklonken moet hebben. Door namelijk heel nauwkeurig alle afstammelingen met elkaar te vergelijken en te bepalen welke talige eigenschappen ze met elkaar delen, kunnen we heel precies hun gemeenschappelijke voorstadium reconstrueren. Alle gedeelde eigenschappen zullen uit de moedertaal stammen, terwijl alle eigenschappen waarin de dochtertalen van elkaar verschillen het resultaat zullen zijn van hun eigen, individuele taalontwikkeling. In het geval van de moedertaal van alle Germaanse talen weten we bijvoorbeeld dat de zin 'Mijn broer drinkt water' geklonken moet hebben als **Brōpēr mīnaz drinkeþi watur* (het sterretje geeft aan dat we hier met een gereconstrueerde zin te maken hebben). Zo kunnen we dus precies reconstrueren hoe het Nederlands van 2500 jaar geleden geklonken moet hebben.

Toch wordt deze moedertaal niet 'Oernederlands' of iets dergelijks genoemd. Omdat het namelijk ook het voorstadium van alle andere Germaanse talen is, gebruiken we in plaats daarvan de term *Proto-germaans* (waarin het element *proto* aangeeft dat dit een gereconstrueerde moedertaal is).

Avontuur

Het vakgebied dat zich bezighoudt met het vergelijken van verwante talen en het reconstrueren van moedertalen heet 'vergelijkende taalwetenschap'. Voor een vergelijkend taalwetenschapper houdt het avontuur niet op bij de reconstructie van het Proto-germaans. Integendeel. Wanneer we deze taal namelijk vergelijken met andere talen die ook in de eerste eeuwen voor Christus gesproken werden, zoals Grieks, Latijn of Sanskriet, dan zie je wederom een gelijkenis tussen die talen:

Proto-germaans: **Brōpēr mīnaz drinkeþi watur*.'

Latijn: 'Frater meus bibit aquam.'

Grieks: 'Adelphos emos pinei hudōr.'

Sanskriet: 'Bhrātā mama pibati vār.'

Ook hier betekent dit automatisch dat al deze talen ooit één en dezelfde taal moeten zijn geweest, en

dat ze allemaal op hun eigen individuele manier uit deze moedertaal zijn ontwikkeld. Deze moedertaal moet gesproken zijn rond 3500 v.Chr. in het gebied waar nu Oekraïne en Zuid-Rusland ligt. Bovendien is gebleken dat deze taal niet alleen de oertaal van de vier genoemde talen is, maar ook nog van acht andere talen en taaltakken, zoals te zien is op het kaartje van Europa op de volgende bladzijde.

Wederom hebben we geen schriftelijke bronnen van deze taal (omdat op dat moment het schrift überhaupt nog niet uitgevonden was), en kennen we haar echte naam dus niet. De naam die taalwetenschappers er daarom maar aan gegeven hebben, is Proto-Indo-Europees (omdat de dochters van deze taal zich verspreid hebben over het gebied dat zich uitstrekt van India tot aan Europa). En net als bij het Proto-germaans kan ook het Proto-Indo-Europees gereconstrueerd worden op basis van het vergelijken van haar dochtertalen.

Keelklanken

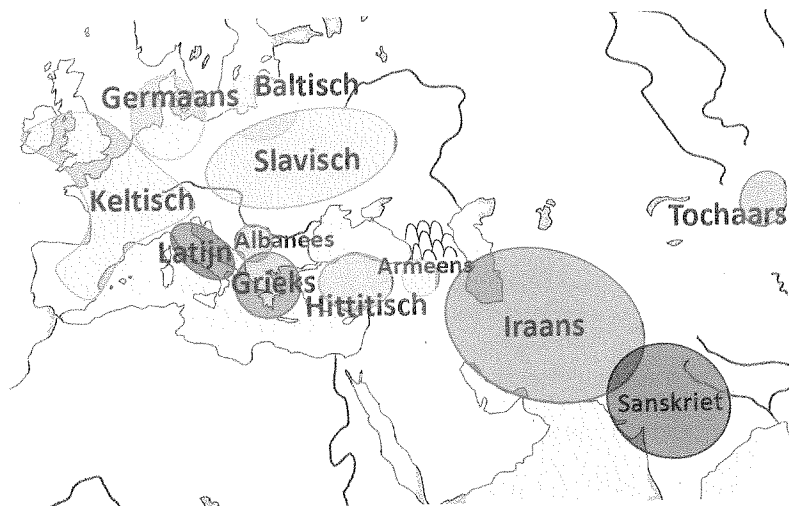
In het geval van het woord voor 'broer' zien we duidelijk dat het Proto-germaanse **brōpēr* erg veel lijkt op het Latijnse *frater* en het Sanskritische *bhrātā* (merk op dat de *b* en de *f* allebei worden uitgesproken door de lippen te bewegen). Het Griekse *adelphos* is echter duidelijk anders, en moet dus het resultaat zijn van een innovatie in deze taal. In het geval van het woord voor 'drinkt' lijkt het Proto-germaanse **drinkeþi* echter helemaal niet op het Latijnse *bibit*, het Griekse *pinei* en het Sanskritische *pibati*. Maar omdat die laatste drie woorden wel weer op elkaar lijken (ze beginnen allemaal met *pi* of *bi*), moeten we nu concluderen dat in dit geval het Proto-germaans een innovatie heeft ondergaan, en dat de andere talen het oude woord voor 'drinkt' bewaard hebben.

Al met al kan de Proto-Indo-Europese versie van 'Mijn broer drinkt water' gereconstrueerd worden als **Bʰréʰtēr ʔmós pibʰwéti wódr* (de ʔ en ʰ zijn keelklanken die je bijvoorbeeld ook in het Arabisch vindt). Op deze manier weten we precies hoe onze verre voorouders 5500 jaar geleden hebben geklonken.

Uitvinding wiel

Maar hoe is dat precies gegaan, dat uiteenvallen van die Proto-Indo-Europese moedertaal in de twaalf verschillende dochtertalen en -taalgroepen? De theorie die momenteel het meest wordt aangehangen, zegt dat de sprekers van het Proto-Indo-Europees nomaden waren die met ossenwagens rondtrokken op de uitgestrekte steppes van Oekraïne en Zuid-Rusland en leefden van het hoeden van koeien en schapen. Ze hadden een gelaagde samenleving: hoe rijker je was, hoe meer je in te brengen had. Na het temmen van het paard, en mogelijk ook het uitvinden van het gespaakte wiel (tot dan toe waren wielen altijd massieve, zware plakken boomstam), konden de Proto-Indo-Europeanen paardenkarren maken die veel lichter waren dan ossenwagens, en die daarom ook veel sneller veel langere afstanden konden afleggen. Op deze manier waren ze in staat om ook het gebied buiten hun oorspronkelijke leefgebied in te trekken, en zich in Europa met de daar

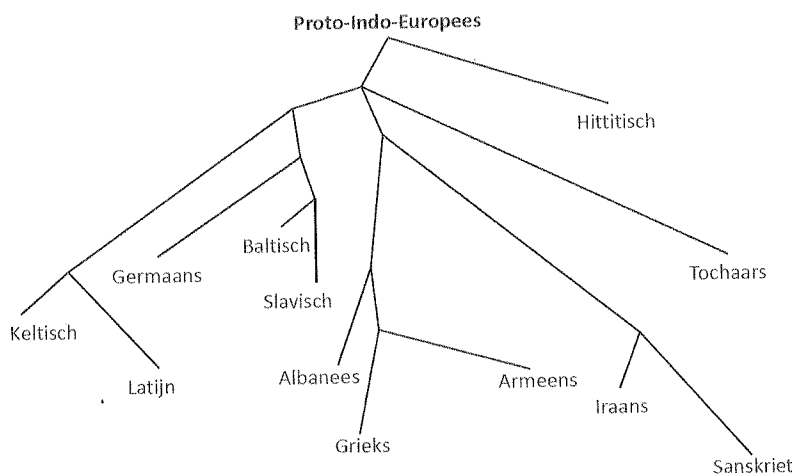
De sprekers van het Proto-Indo-Europees waren nomaden die rondtrokken op de steppes van Oekraïne en Zuid-Rusland.



De twaalf talen en taaltakken die het Proto-Indo-Europees als oertaal hebben.

wonende landbouwers te vermengen. Oorspronkelijk waren deze landbouwgemeenschappen egalitair. Dat veranderde toen de Indo-Europeanen binnenkwamen: zij introduceerden een sterke hiërarchie. Als je mee wilde beslissen moest je op de sociale ladder omhoogwerken, en de enige manier om dat te doen was door de taal van de elite te gaan spreken. De meeste taalwetenschappers gaan ervan uit dat op deze manier binnen niet al te lange tijd de Indo-Europese talen de dominante talen in Europa konden worden en zo vrijwel overal de talen van de oorspronkelijke bewoners wisten te verdringen. Alleen het Baskisch (gecentreerd rondom de westelijke Pyreneeën) en het Fins, Ests en Saami (in het uiterste noorden van Europa) hebben de indo-europeanisering van Europa doorstaan, en zijn dus de talen die het langst in Europa gesproken worden. Het is uiteraard niet toevallig dat deze talen te vinden zijn in de onherbergzamere uithoeken van Europa.

Het is niet makkelijk om te bepalen hoe de verspreiding van de Indo-Europese talen precies gegaan is. Alles speelde zich af in de prehistorische tijd, zodat er geen geschreven bronnen over te vinden zijn. Toch kunnen we er wel iets over zeggen. Door heel nauwgezet de verwantschap tussen de verschillende Indo-Europese dochtertalen te bepalen, is het mogelijk een stamboom te maken van de hele Indo-Europese taalfamilie:

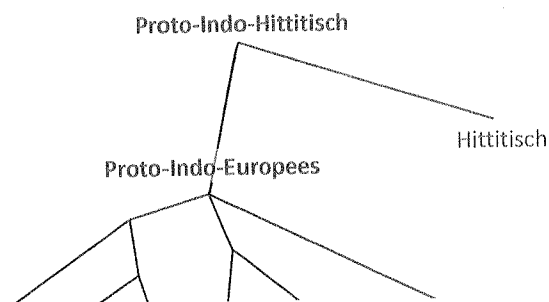


Elke lijn in de stamboom staat voor een periode van (gemeenschappelijke) ontwikkeling, terwijl elk knooppunt het moment van splitsing van één taalgroep in twee of meer taalgroepen voorstelt. Het idee is dat wanneer je de lijnen en splitsingen van deze stamboom weet te verbinden aan gegevens uit de archeologie en genetika, je zo de precieze prehistorische migratiepatronen van de sprekers van de Indo-Europese talen moet kunnen achterhalen. Toch is dit eenvoudiger gezegd dan gedaan: het is bijvoorbeeld niet altijd mogelijk om prehistorische voorstadia van talen nauwkeurig te dateren.

Zus

Een van de spannendste nieuwe ontwikkelingen in de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap heeft te maken met de positie van het Hittitisch. Dit is een taal die rond 1500 v.Chr. werd gesproken in het huidige Turkije door de Hittieten, en die we kennen doordat ze in het spijkerschrift op kleitabletten geschreven werd. Zoals in de stamboom links onderin te zien is, wordt tegenwoordig algemeen aangenomen dat het Hittitisch de dochtertaal is die als eerste van de Proto-Indo-Europese moedertaal is afgesplitst, ietsje eerder dan de tweede splitsing waar uiteindelijk alle andere Indo-Europese talen uit zijn ontstaan.

Maar niet iedereen denkt er zo over. Sommige taalwetenschappers, onder wie ikzelf, vermoeden dat er veel meer tijd heeft gezeten tussen de afsplitsing van het Hittitisch en de splitsing van de andere talen dan algemeen wordt gedacht. Zelfs zó veel meer dat het taalstadium waar het Hittitisch van afstamt niet meer zomaar te vereenzelvigen is met het Proto-Indo-Europees. Deze wetenschappers stellen dan ook voor om een nieuwe naam te geven aan het taalstadium waar het Hittitisch van afstamt, namelijk 'Proto-Indo-Hittitisch'. Dit betekent dat het Hittitisch niet meer gezien moet worden als een dochter van het Proto-Indo-Europees, maar als een zus ervan:



Het Proto-Indo-Hittitisch zal dan waarschijnlijk gedateerd kunnen worden tot ongeveer 4500 v.Chr., ruim een millennium ouder dan het Proto-Indo-Europees. Als deze vermoedens bewaarheid worden, betekent dit dat de voorgeschiedenis van alle Indo-Europese talen, inclusief het Nederlands, met nog eens duizend jaar verlengd kan worden. <